

Társadalmi Kommunikáció

Doktori Iskola

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Iványi Márton Pál

A digitális média társadalmi erőterének politikai gazdaságtani és geopolitikai szerkezete, ideológiai következményei és szabad tartományai

című doktori értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Gagy Ágnes Ph.D kutató

Budapest, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA	2
II. AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB ALAPFELTEVÉSEI	4
III. AZ ALAPFELTEVÉSEK ÚJSZERŰSÉGE ÉS HOZZÁJÁRULÁSUK A KORTÁRS VITÁKHOZ.....	7
IV. ELMÉLETI HÁTTÉR	9
V. ÖSSZETETT HIPOTÉZISEM ÉS AZ ELMÉLETEK VISZONYA	13
VI. ESETTANULMÁNYOK ÉS MÓDSZEREK.....	15
EGYIPTOM.....	15
SZÍRIA	15
KÉTNYELVŰ DÉL-SZLOVÁKIA (KDSZ)	16
VII. KUTATÁSI EREDMÉNYEK	17
VIII. FŐBB HIVATKOZÁSOK.....	18
IX. A KUTATÁSSAL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	21

I. Kutatási előzmények és a témaválasztás indoklása

E disszertáció kutatási előzményeit azon vizsgálódásaim képezik, amelyek a digitális média kommunikációelméleti, társadalompolitikai, politikai gazdaságtani aspektusaira összpontosultak a Budapesti Corvinus Egyetem intézményes keretei között folytatott doktori tanulmányaim során és azon túl. Arab filológusként és magánszemélyként a figyelmem 2011-től az arab tavasznak nevezett, világpolitikai relevanciával bíró jelenségegyüttes irányába fordult, amelynek tapasztalatai idővel hozzásegítettek kiterjedt történelmi, politikai és nemzetközi politikai gazdaságtani kapcsolódások azonosításához is. Mindez együttesen nemcsak a digitális média társadalomtudományi szférákon átívelő, interdiszciplináris megközelítésére ösztönzött, hanem egyszersmind azon alapfeltevés felé is tájolt, hogy a digitális média és az arab kulturális szféra keresztmetszetében, mint cseppben a tenger jelenik meg a különböző politikai gazdaságtani és geopolitikai erők és érdekviszonyok barázdálta társadalmi erőter. Mindez olyan 2014-ben megjelent publikációim témaválasztásában is érvényre jutott, mint a *Világrendszer és világháló. Facebook-forradalom, mint orientalista belelátás?*, illetve a szíriai eseményekre és világhálós vetületekre is fókuszáló *A közösségi média és a társadalmi mozgalmak*, és részben a *Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy egy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira* c. tanulmányok. Később ugyanakkor, felismerve, hogy aligha vonhatók le akár az arab tavasszal, akár *argumentum a maiore ad minus* a digitális médiának abban játszott szerepével kapcsolatban minden szempontból olyannyira érvényes és újszerű következtetések, mint amennyit a tudományos igényesség máskülönben megkövetel, ezért egyéb irányok felé orientálódtam (l. *Digital Realism: A dialectic approach to understanding digital media's social functions in view of ethnic identity-related online activism*; illetve: *Deconstructing netizenry: The transnational mission civilisatrice conveyed by digital media*). E több éves időhorizontra visszatekintő, többirányú vizsgálódásaim szintézisét alkotja ezen értekezés.

Fentiek szellemében e disszertáció a digitális média társadalmi erőterének a feltérképezésére vállalkozik a kommunikációelmélet társadalomkritikai hagyományainak (Craig 1999) talapzatán. Mégpedig két síkon teszi mindezt: 1) a politikai gazdaságtani, illetve 2) a nemzetközi kapcsolati-geopolitikai összefüggéseken, melyek keresztmetszetébe helyezi a digitális utópizmus hegemon diskurzusának geneziséét.

E társadalmi erőter mibenléte egyebek mellett történelmi, szociológiai, nemzetközi kapcsolati és antropológiai összefüggésekkel írható le, ebből adódik jelen disszertáció interdiszciplinaritása is. A digitális utópizmussal szembeni átfogó kritika fentebb érzékeltetett megalapozottsága sem érvénytelenítheti ugyanakkor a társadalmi erőter azon tartományait, ahol speciális esetekben az információs, kommunikációs technológia (*a továbbiakban: IKT*) nagyon is lehetővé teszi a közösségi aktivizmust.

Ebben a szellemben terjedelmesen foglalkoztunk azon tényezők és együttállásaik azonosításával, amelyek:

- 1) mentén a transznacionális termékláncok és maga a digitális média is felépülnek, ideértve állam és tőke kölcsönhatásait, továbbá a transznacionális és az állami szférák ellentmondásos, hibrid szerkezetét;
- 2) megszabják a digitális média felhasználását, egyebek mellett ellenőrzési, megfigyelési szankcionálási mintákat is felsorakoztatva;
- 3) determinálják azon hegemón diskurzust is, ami ugyan a többi diskurzussal állandóan vetélkedve, ám totális igénytel képviseli az 1)-gyel összefüggésben azonosított erőket és érdekeket, emellett és talán éppen emiatt, elfogultan, valamint következtlenül reprezentálja a 2)-t;
- 4) körültekintő figyelembe vétele mellett is megfigyelhető a világhálós közösségi aktivitás számára nyíló mozgástér.

Az értekezés célja, hogy a kommunikációelmélet társadalomkritikai hagyományait továbbvive további kutatásokat ösztönözzön e kikristályosodó pontok alátámasztására.

II. Az értekezés főbb alapfeltevései

Digitális média alatt egy sor, egymástól gyökeresen eltérő virtuális környezetet, internet-alapú közösségi alkalmazást és szolgáltatást értünk, melyek közös vonása a tartalom felhasználó általi létrehozhatóságának lehetősége, valamint azon hálózatiság, amely a digitális média legfontosabb jellemzője.

A globálisan unilaterális és/vagy transznacionális (*l. alább*) szerkezetű digitális médiát azon társadalmi erőterben érdemes vizsgálni, amelyben *hipotézisem első része* értelmében előbbi megjelent és kibontakozott. A társadalmi erőter fogalmát metaforaként használom a disszertáció során a meghatározó (nemzetközi) politikai gazdaság(tan)i, geopolitikai, szellemi viszonyok és alakzatok, illetve egyéni és közösségi struktúrák összességére.

Kiindulópontunk szerint a digitális médiahasználat globális erősödésének a tendenciái egyaránt kimutathatók a *felhasználón túlmutató* (vagy társadalmi) dimenzió nemzetközi intézményes kereteinek a politikai gazdaságtana (pl. Arrighi 2007; Mueller 2010; Schiller 2014) és geopolitikája (pl. Negroponte et al. 2013) felől nézve, valamint a digitális utópizmus hegemoniája (Gramsci 1972) és a vele együtttható kiterjesztett normativitás (vö.: Dardot-Laval 2013) tekintetében a *felhasználói* (vagy szubjektív) dimenzióban is. Ezek együttesen, egymástól nemigen függetleníthető színterekként határozzák meg a digitális média társadalmi erőterét.

A modernitás és a kapitalizmus vélt vagy valós összefüggéseire figyelemmel indokolt egyfelől hosszú történelmi távlatokban, másfelől világrendszeri összefüggésekben vizsgálni e kérdéskört, különös tekintettel a felhasználón túlmutató színtér szellemi és politikai alakzataira.

A politikai gazdaságtani (Gramsci 1971, Harvey 2003; Overbeek 2004; Arrighi 2007) és a nagyhatalmi állami célok közötti kölcsönhatások az összes releváns időhorizonton megjelennek a társadalmi erőterben. Idetartoznak a második világháború után kibontakozni kezdő (Amin 2009; Schiller 2014), majd a hidegháború utáni átmenetileg unilaterálissá szilárduló (Brzezinski 2012; Kagan 2015), valamint a kétezres évek első évtizedében előbbi formában véget érő, és egy többközpontúvá váló világ (Hardt-Negri 2009; Stiglitz 2010; Mignolo 2011) jelentette kihívásokra alapfeltevéseink

szempontjából is releváns válaszokat adó amerikai nagyhatalmi perspektívák is (vö. Harvey 2003; Brenner 2006; Schiller 2014; Juutinen – Käkönen 2016).

Vizsgálódásom ennek megfelelően két elméleti síkján fut egyazon valóságnak, amelyek a politikai gazdaságtani, továbbá a geopolitikai összefüggések tartománya. A releváns erők a globális, illetve transznacionális térben egyszerre jelentkeznek és hatnak, mégis, szerkezeti okokból külön aspektusokra bontva vizsgálom őket. Kivéve ott, ahol nyilvánvaló a találkozásuk: egyes, szerkezeti fúziókat jelző hatalmi alakzatok és világpolitikai fejlemények tekintetében.

A társadalmi erőtér megközelíthető az állami logika és egy mindezt meghaladó, poszt-szuverén transznacionalitás felől is, ám talán a két aspektus együttes jelenlétére, és a kapitalista, illetve állami terjeszkedés egymásra utaltságára vonatkozó elképzelések (Harvey 2003; vö. Robinson 2004; Overbeek 2004; Schiller 2014) járnak a legközelebb az adott viszonyok adekvát értelmezéséhez.

E keresztmetszet véleményem szerint nemcsak egyes globális mozzanatok, és a transznacionális technokrata elit felemelkedése (vö. Robinson 2004; Overbeek 2004; Hardt-Negri 2009; Dardot-Laval 2013), hanem a digitális utópizmus hegemon diskurzusa (Gramsci 1971; Stuart Hall 1982; Croteau-Hoynes 2003: 165-168) vonatkozásában is megjelenik.

Hipotézisem második része értelmében e társadalmi erőtérnek ugyanis ideológiai következményei is vannak. Valószínűsíthetően a korábban bemutatott struktúrákból és ezek társadalmi kölcsönhatásaiból (Gramsci 1971; Overbeek 2004) fakad és táplálkozik a digitális utópizmus közéleti erőfölénye. Mindez a későbbiekben előrevetíti a kritikai diskurzuselemzés (Fairclough 1995; 2006) felé való tájolódotást is.

E digitális utópizmus egyszerre alakulhat és újratermelődhet spontán, illetve hatalmi (a.m. nemzetközi politikai gazdasági és/vagy geopolitikai) erőviszonyok szerint generáltnan egyazon társadalmi erőtérben.

Egyes, a nagyhatalmi és transznacionális erőkhöz kötődő kulturális termékek, megnyilatkozások (vö. Negroponte et al. 2013; Ghoneim 2013; CFR-tanulmányok 2016-7) folyamatos támogatásban részesítik, megsokszorozzák, sőt önálló létre is alkalmassá teszik a digitális utópista diskurzusból a közéletbe, a mindennapok

kultúrájába kiáramló konstrukciókat, közhelyeket (Gramsci 1971; Stuart Hall 1982; vö. Althusser 1977).

Más értelemben vett, ám témánk szempontjából legalább ennyire fontos hatalmi viszonyok azonban nemcsak a diskurzus, hanem az internetes megfigyelés és a cenzúra reáliái tekintetében is visszaköszönnek. Ez a társadalmi erőtér sajátosságainak vizsgálatokor lehetővé teszi további két tétel megfogalmazását is hipotézisem ernyője alatt. Egyfelől e technológiák hatalmi ellenőrzési és irányítási mintázatokat is felvonultatnak (Morozov 2011; Ghoneim 2013; Webster 2014; Iványi 2014b; Dornfeld 2016; Douzet 2016). Másfelől a digitális média kontextualizációja illeszkedik a modernista (Mignolo 2011; Massad 2015) technológia paradigmához (Aouragh 2012) az összefonódó nagyhatalmi és transznacionális érdekek érvényesítése szolgálatában (Schiller 2014; vö.: Rice 2011; Negroponte 2013; Iványi 2017).

A digitális technológiák közvetítette hatalom modern funkciói egyszerre, habár egymástól gyökeresen eltérően érvényesülnek véleményem szerint az aszkalaphosz-állami (Iványi 2014b), illetve a világpolitika ezzel egyszerre megmutakozó, kiberdiplomáciai (Schiller 2014; Dornfeld 2016; Douzet 2016) színterén. Előbbi (*Aszkalaphosz-állam*) kategória alatt olyan hatalommal bíró politikai szerveződésekert értünk, amelyek – változatos okokból kifolyólag – állampolgáraikkal kapcsolatos információk szerzésében és feldolgozásában érdekeltek. Utóbbi (*Globalpanoptikon*) e megfigyelési gyakorlat globális kiterjesztése azon következményekkel, amelyről Edward Snowden, illetve Julian Assange (2012) nyomán szerezhett értesülést a világ. Ebben a tekintetben a disszertáció saját fogalomalkotásairól van szó.

A digitális utópizmus ideológiája elválaszthatatlan a szabad információáramlás politikai gazdaságtani (Mueller 2010; Schiller 2014) és geopolitikai (Negroponte 2013; Kagan 2015) meghatározottságaitól, és ennek megfelelően intenzíven jelenik meg a világpolitikai szinten, csakúgy, mint a mindennapi életben.

Csakhogy a digitális média lehetővé teszi az ellenhegemón aktivizmust is, adott esetben akár egy-egy diktatórikus szociológiai környezetben is. Ugyanis empiria támasztja alá, hogy a digitális médiahasználat nagyon is elláthat közösségi mozgósítási funkciót – emlékeztetőül, a maga politikai gazdaságtani és/vagy geopolitikai reáliáin és kompromisszumain felül –, illetve mozgásteret biztosíthat a felhasználók számára változatos attitűdök érvényre juttatásához is.

III. Az alapfeltevések újszerűsége és hozzájárulásuk a kortárs vitákhoz

A disszertáció bevezeti a társadalmi erőter differenciált modelljét, amely megkülönbözteti a felhasználón túlmutató, illetve felhasználói dimenziókat, ugyanakkor e kutatások kifejezetten előbbire fókuszáltak, míg utóbbi jelen vizsgálódásunk során inkább implicit van jelen későbbi, célirányos kutatásokig.

Eme értekezés újszerűsége mindenekelőtt szempontrendszerének összetettségében és részletezettségében rejlik, illetve azon hozzájárulásában a digitális médiát övező kortárs vitákhoz, amellyel a nemzetközi politikai gazdaságtani és egyéb kritikai fókuszú előzményeket napjainkig, 2017 végéig terjeszti ki. A digitális médiát leginkább etikai, szabályozástörténeti, marketingkommunikációs, pszichológiai stb. aspektusokból vizsgáló hazai szakirodalomból jóformán teljesen hiányzik a szóban forgó eszközök és alkalmazások hatalmi és társadalmi meghatározóira összpontosuló, kritikai megközelítés. Azon *differentia specifica*, ami pedig megkülönbözteti alapfeltevéseinket nemzetközi viszonylatban is, beleértve a máskülönben e disszertáció összetett hipotézisére rendkívül nagy befolyást begyakorló Dan Schiller (2014) világszerte alapozott digitális kapitalizmusát is, az e szóban forgó társadalmi erőter ideológiai következményeihez kapcsolódik. Schiller a politikai gazdaságtani szerkezetekre koncentrálni kimerítően, ennél fogva nem fókuszál magukra az általam esettanulmányokkal megvizsgált diszkurzív tendenciákra (VI.1 alfejezet) és közösségi aktivitásra (l. VI.2-3. alfejezetek). Ezen kívül, hallatlanul fontos következtetései mellett is, akarva akaratlanul is jellemző lehet rá egy sajátos amerikai kivételezettség (vö. Hardt – Negri 2009: 209; Chomsky – Martin 2015), ezért egyéb szerzőket is felvonultatok a globális relevanciájú következtetéseink támogatására (Quijano 2007; Amin 2009; Hardt-Negri 2000; 2009; Mignolo 2011; Massad 2015).

Az Aszkalaphosz-állam fogalmának megalkotásával és a Panoptikon-fogalomhoz fűződő viszonyának a leírásával szintén hozzá kíván szólni ezen értekezés a kortárs vitákhoz. A Panoptikon és az Aszkalaphosz-állam, tulajdonképpen, ha nem is szinonim, ám részben hasonló jelentésű fogalmak. Mint elárultuk fentebb: előbbi voltaképpen a világléptékű kiterjesztése azon gyakorlatnak, amely az aszkalaphosz-állami porondon folyik egy nagyobb, globális *status quo*-n belül.

E disszertáció dialektikus megközelítése és látómezője, ami önmagában sem elterjedt a nemzetközi szakirodalomban (kivéve talán Christian Fuchs osztrák és Miriyam Aouragh

marokkói-holland kutatók eredményeit), egy jóformán abszolút nem kutatott, ám annál aktuálisabb felvidéki közösségi aktivizmus (Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom és Facebook-oldala) tapasztalatainak a vizsgálatára is kiterjed.

Bemutatjuk, hogy mekkora a kontextualizáció szerepe egyes, vélten vagy valósan szabad tartományok tekintetében. Innen tovább lépve azt is kimutatjuk, hogy az arab tavasz esetében milyen fokozottan különböznek ezen interpretálási lehetőségek, és hogy a modern, kapitalista, technológia paradigmában és politikai gazdaságtani szerkezetekben egyaránt gyökerező digitális utópista narratíva, illetve ennek tárgya egy sajátos, dialektikus viszonyban áll. Ennek megfelelően kísérletet teszünk arra is, hogy a modernista technológia paradigmát, projekciós felületét és toposzát, az úgynevezett „Facebook-forradalmat” a dolgozat által bemutatott társadalmi erőter tekintetbevételével értelmezzük és bontsuk le.

IV. Elméleti háttér

Az általam áttekintett és alapul vett szakirodalomban öt olyan közös tényező körvonalazódik, amely mellett le kívánjuk horgonyozni a digitális média társadalmi környezetének későbbiekben kibontott értelmezését. Az áttekintett szakirodalmi tételek mindegyike ugyanis:

1) *történelmi időtávlatokban* vizsgálja a világot, amelyben élünk (Amin et al. 1982; Braudel 1992; Overbeek 2004; Amin 2009; Hardt-Negri 2009; Mignolo 2011).

2) a *tőke*(felhalmozás)on nyugvó kapitalizmust állítja a középpontba a társadalmi viszonyok értelmezésekor (Amin et al. 1982;¹ Arrighi 1994, 2007; Harvey 2003; Robinson 2004; 2011²; Webster 2006; Hardt-Negri 2009; Mignolo 2011; Prashad 2013; Dardot-Laval 2013; Piketty 2014³; Schiller 2014; Žižek 2016).

¹ Samir Amin mellett további két szerzőről van/lesz szó ebben az összefüggésben, jelesül Giovanni Arrighiről és Immanuel Wallersteinről, akik mindhárman egymástól függetlenül is vizsgálják az általuk világrendszernek nevezett jelenséget, és ennek megfelelően e disszertáció során több munkájukból is idézünk. Ugyanakkor technikailag ezúttal talán a legegyszerűbb az 1982-ben megjelent *Dynamics of Global Crisis* kötet bevezető, Közös előfeltevések [*Common premises*] című fejezetében (pp.7-10.) elfoglalt közös álláspontjukra hivatkozni. E kötet negyedik társszerzője a fentebb nevesítettekén kívül Andre Gunder Frank, akinek külön művére e disszertáció során nem támaszkodunk, a többiekével lényegét tekintve átfedő megállapításai miatt.

² Az amerikai szociológus William I. Robinson (2004) egy, a világrendszer-elméletet meghaladó, szintén igen érdekesítő gondolatmenetet követ. Elmagyarázza, hogy a globális tőke mobilitása hogyan segítette elő, hogy a tőke aszerint szervezhesse át a termelést világszerte, hogy azáltal lehetővé váljon a profitszerzési lehetőségek maximalizálása. Ennek eredményeképpen az egykor egyetlen országban elhelyezkedő termelési rendszerek felaprózódtak és kívülről integrálódtak az új, globalizált felhalmozási körforgásba. Ez azonban nem egyszerűen azt jelenti, hogy a termelőtevékenység a tengerentúltra került, ahol a munkaerő olcsóbb lehet, hanem immár az egész termelési folyamat kisebb részekre bomlik, és mindegyik rész másik országban található, attól függően, hogy hol kedvezőbb beruházni. Ugyanakkor ez a világméretű decentralizáció és a termelési folyamat felaprózódása a transznacionális tőkén belül a globális gazdaság irányításával és ellenőrzésével párhuzamosan ment végbe. Robinson (2011: pp.723-745) itt száll vitába Wallersteinnel, előbbi szerint ugyanis utóbbi nemzet-, illetve magországeközponú megközelítése nem veszi figyelembe a feltörekvő transznacionális társadalmi erőket, valamint a közöttük és az érdekeiket szolgáló globális intézmények között létrejött kapcsolatokat. Robinson szerint ezek az erők globális, nem pedig állami rendszeren működnek a Wallerstein által sugalltakkal. A transznacionális elit koncepciójára világrendszeri kerettel az ún. amszterdami iskola „békíti” össze (Overbeek 2004). Rámutat, hogy a tőke nemzetköziesedése nyomán ventillált transznacionalizáció a hegemon nemzetállamok sajátossága. Egy jelen disszertáció szempontjából kiemelt fontosságú tapasztalat továbbá az amszterdamiak szerint az, hogy a transznacionális hegemonia ideológiai hatást gyakorol, amely más eszmerendszerekkel vetélkedik. Ezt úgy hívnak, hogy az irányítás átfogó fogalmai [ang.: *comprehensive concepts of control* – holl.: *beheersconcepties*].

³ A francia közgazdász Thomas Piketty a számunkra ezúttal legfontosabb, 1970 óta tartó időszakot illetően egy magántőkét favorizáló, új patrimonialis kapitalizmus feltűnéséről beszél [*l'émergence d'un nouveau capitalisme patrimonial*], ezzel tkp. akár az 5. ponthoz is eljuthatunk alább.

3) *globális* hatósugarú folyamatokban gondolkodik (Amin et al. 1982; Arrighi 1994; 2007; Overbeek 2004; Robinson 2004; Amin 2009; Wallerstein 2010; Dardot-Laval 2013);

4) e fenti előfeltevések alapjain próbálja meg tisztázni a *hegemón viszonyokat* (Amin et al. 1982; Arrighi 1995; 2007; Harvey 2003; Aouragh 2012; Schiller 2014);

5) előtérbe helyezi előbbieik során a *transznacionális vállalatokat* (Lyotard 1984; Deetz 1992; Arrighi 1995; 2007: pp. 157-60; Harvey 2003: pp.67; Overbeek 2004; Robinson 2004; Webster 2006: pp.69-70; Hardt-Negri 2009; Aouragh 2012; Dardot – Laval 2013; Schiller 2014) és napjaink kiemelt politikai gazdasági szereplőiként azonosítja őket.

Összességében tehát bármelyik, egymásnak akár részlegesen ellentmondó világnézetet, elméleti univerzumot és értelmezési keretet választjuk a fentiek közül, tulajdonképpen *mindegyik kapcsolódik valamilyen formában a hatalom gyakorlásához*, mely általános alapelveként szerzőtől és irányzattól mindenütt felbukkan. Ebben a tekintetben – újfent a konkrét munkákon átívelően – releváns alakzatokként azonosíthatóak a transznacionális vállalatok az elmúlt évtizedek bármelyik, vagy akár összes időszakján. Mindez szemlélteti az informatikai és kommunikációs technológia (a továbbiakban: IKT) jelenség tüzetesebb megvizsgálásának jelentőségét, egyszersmind előrevetíti ennek a későbbiekben tisztázott geopolitikai és ideológiai (Aouragh 2012; Schiller 2014; Iványi 2014a; Massad 2015; Iványi 2017) implikációit, továbbá ennek megfelelően felveti a kulturális hegemónia (Gramsci 1971; Croteau-Hoynes 2003) kérdéseit is. A továbbiakban nem köteleződöm el egyik elmélet mellett sem a fentiek közül, ehelyett azok egyes elemeiből építem fel elméleti konstrukcióm.

A világrendszer-elmélet (Amin et al. 1982, Arrighi 1994; Wallerstein 2010; Schiller 2014): leírja, hogy a kapitalizmus hogyan termeli ki a globális hierarchikus viszonyokat és azon uralkodási logikát [*dominative logic*], amelynek megfelelően a mag- (vagy centrum)országoknak a perifériát eleve és feltétlenül kizáró [*preclusive*] hatalma immár évszázadok óta tart (Amin 1982; Wallerstein 2010). Innen nézve az amerikai globális dominancia a digitális rendszerek és szolgáltatások, vagyis az IKT-ágazat felett a korábbi mintának csak egy újabb megerősítő rétege (Schiller 2014).

Az amerikai hegemónia válsága (Arrighi 1994; 2007; Brenner 2003; 2006; Wallerstein 2010): adott egy poszt-fordí hosszú visszaesés [*long downturn*], amelynek a szerves részét képezik az ún. sorozatos kiigazítások [*readjustment*] e hierarchikus rendszer

minden szintjén. Ezek egyike pl. azon piaci liberalizáció is a '70-es évek végétől, amelynek tapasztalatait máskülönben számos nem, vagy nem feltétlenül világrendszerben gondolkodó szerző is megerősíti (Dardot-Laval 2013; Overbeek 2004). A felemelkedő, jellemzően amerikai székhelyű, ám transznacionális vonásokat is felmutató IKT-ágazat felemelkedése levezethető az amerikai hegemonia válságából, amelynek jövőbeni röppályája messzemenő kérdéseket vet fel (vö. Webster 2007).

Digitális kapitalizmus (Schiller 2014): Schiller egy teljes, *Digital Depression* (2014) című, általam is sokat idézett könyvet szentel az IKT-ágazat politikai gazdaságtani jellegzetességei bemutatásának. Megvizsgálja továbbá ennek részeként azon módszereket, hogy az Egyesült Államok miként érvényesíti saját nagyhatalmi, egyúttal az USA-ba bejegyzett legbefolyásosabb üzletcsoportok érdekeit a világpolitikai szintéren (vö. Harvey 2003; Kagan 2015) a szabad információáramlás geopolitikai preferenciáival, illetve ideológiai és kulturális referenciáival.

Kulturális hegemonia (Gramsci 1971): a kulturális hegemonia, illetve ezzel összefüggésben a konszenzus, roppant fontos ahhoz, hogy megértsük a digitális utópizmus keletkezését és fennmaradását. Alapfeltevéseinkhez illeszkedik azon megfigyelés, hogy a társadalom domináns csoportjai arra törekednek, hogy világnézetüket a társadalom minden tagja elfogadja (*konszenzus*), mint egyetemes gondolkodásmódot. Az olyan intézmények, mint a média, segít a hatalmon lévőknek a kulturális irányítás gyakorlásában, az egyik olyan szféraként, ahol ki- és újratermelődik a társadalom gondolkodásmódja. Mindez nem állandó vagy kikezdhethetetlen jellegű, nem „kész” vagy megváltoztathatatlan (vö. Althusser 1977). Gramscinál a hegemonia egy folyamatot értett, amely mindig éppen formálódik. E gondolatmenet nyomán egy teljes kritikai elmélet, jelesül a neo-Gramscianizmus szökkent szárba a nemzetközi politikai gazdaságtan akadémiai diszciplínán belül.

Posztmodern kultúrakutatás (Stuart Hall 1980; 1989; Griffin 2003): ezen elmélet szerint a média a már egyébként is hatalmi pozíciókban lévők dominanciájának megőrzésében működik közre. E kultúrakutatás jelentősége (illetve e helyen történő bevonásának indokoltsága) abban áll, hogy felhívja az emberek figyelmét arra, hogy a média szerepe nem más, mint a mindenkori *status quo* fenntartása. Ebben az elvonatkoztatásban merül fel különben a kérdéskör egyik paradoxonja: a digitális, alternatív, civil stb. média ugyanis nemcsak a védett állami, hanem a nagyvállalati sajtómonopólium (vö. Deetz

1992; Bagdikian 2012) – és tulajdonképpen az ennek megfelelően közvetített ideológia (Stuart Hall 1980) – megtörésének eszköze, ezáltal a *ius murmurandi* letéteményese is lehet. Ugyanakkor azon feltételezésekben is van igazság, amelyek szerint a digitális média vállalati alapjai miatt az audiovizuális médiához hasonlóan szintén nem független a politikai gazdaságtani és egyéb hatalmi viszonyoktól. Íme, itt rejlik a digitális média mibenlétének inherens dualizmusa.

Globálrezon (Dardot-Laval 2013): egy globális hatósugárral kiterjesztett normativitás, amely szűkebb értelemben a versenyalapú piacliberalizáció állami felkarolását, ventillációját jelenti, amely kéz a kézben jár a transznacionális tőke, kifejezetten pedig az IKT-ágazat egyre markánsabb politikai, gazdasági és társadalmi térnyerésével. Tágabb értelemben pedig egy komplex, politikai, társadalomszervezési és antropológiai következményrendszer érhető alatta, ami a társadalmi erőter felhasználói és felhasználón túlmutató dimenzióira egyaránt erősen hat.

Transznacionális osztály (Overbeek 2004; vö. Robinson 2004; 2011): A világrendszeri alapú hegemon nemzetállamban gyökerező transznacionális osztály hegemoniájának állandó biztosítására törekszik, és ennek megfelelően ideológiai ellenőrzést kíván gyakorolni.

Tőkés hatalmi terjeszkedés (Harvey 2003): két összetevő „ellentmondásos fúziójából” tevődik össze. Ennek megfelelően az egyik komponens az „állami (birodalmi) politika”, a másik pedig a „tőkefelhalmozás molekuláris folyamata térben és időben”. Az első komponens a „politikai, diplomáciai és katonai stratégiákra utal, amelyeket egy állam (vagy politikai hatalomként működő államok szövetsége) használ, amikor érdekei érvényesítéséért, és céljai eléréséért küzd”. Ezt a küzdelmet a „hatalom területi logikája” hajtja, mely logika értelmében a terület, és emberi és természeti erőforrásai feletti irányítás képezi a hatalomgyakorlás alapját. A második komponens ezzel ellentétben a gazdasági hatalom áramlására utal, amely „a folytatólagos téren keresztül, a területi entitásokból ki és azok irányába tart [...] a termelés, a kereskedelem, a tőke- és információáramlás, a pénzáttalások, a munkaerő-migráció, a technológia transzfer, a valutaspekuláció, a kulturális impulzusok és hasonlóak által”.

V. Összetett hipotézisem és az elméletek viszonya

1) Összetett hipotézisem első része: adott egy társadalmi erőter a maga sajátos szellemi és politikai alakzataival, amelyben létrejött, működik és újratermelődik a digitális média.

Világrendszer-elmélet: a társadalmi erőter globális perspektíváját és történelmi távlatait ragadja meg. A tőke vég nélküli felhalmozásának parancsa kitermelte a szüntelen technológiai fejlődés szükségességét és a rendszer határainak állandó kiterjesztését (Wallerstein 2010). Éppen ezért ezen elméleti keret a társadalmi erőter szerkezetének megértéséhez kínál támpontot.

Transznacionális osztály: Robinson (2004) szintén a társadalmi erőter politikai gazdaságtana tekintetében nyújt eligazítást; eszerint, noha maga az állam nem oldódik ugyan fel a hálózatiságban és fennmarad ontológiai létezőként, ám bizonyos aspektusaiban transznacionálissá válik. Az amszterdami iskola megfigyelései (Overbeek 2004) szerint ebben a hibrid és ellentmondásos szerkezetben jelennek meg a más szereplőkkel rivalizáló, hegemon nemzetállami transznacionális osztály tőkés csoportjai a maguk ideológiáival (*beheersconcepties*).

2) A hipotézis második része: e társadalmi erőternek ideológiai következményei is vannak.

A kulturális hegémónia-elmélet (Gramsci 1971) értelmében a saját hatalmukat biztosítani igyekvő domináns szereplők konszenzusra törekednek, és ebben a szellemben felértékelődik azon domináns ideológia szerepe is, amire támaszkodnak.

A társadalom domináns jelentéstartalmaival a marxista/Gramsci-féle alapokon a kommunikációt a maga erőviszonyaival és társadalmi rendszerével együtt, a.m. előbbi kulturális kontextusának figyelembe vételével vizsgáló Stuart Hall (1980) nevéhez fűződő ún. *encoding/decoding* modell foglalkozik.

3) Az összetett hipotézisem harmadik része értelmében a társadalmi erőter politikai gazdaságtani és geopolitikai erőin és kényszerein túl nagyon is maradnak szabad mezők, illetve nyílik mozgástér az egyének és közösségek előtt változatos felhasználói attitűdök érvényre juttatására.

Kathleen M. Carley és Jürgen Pfeffer (2012) vizsgálódása szerint a közösségi média világában lehetővé válik a nagyobb csoportok mozgósítása, a gyorsabb koordináció, a figyelem felhívása a különleges ügyekre, valamint a tájékozódás/tájékoztatás azokat illetően (vö. Ghoneim 2013; Iványi 2014b).

VI. Esettanulmányok és módszerek

Egyiptom

Összetett hipotézisemnek megfelelően olyan meghatározó véleményformálók, mint Váil Ghoneim (2012) vagy Mohamed al-Gawhari (2015) vonatkozó beszámolóira támaszkodva igyekszem megállapítani, hogy a digitális technológiák, bár máig tisztázatlan, ám figyelemre méltó szerepet játszottak a szóban forgó eseményekben, habár távolról sem akkora mértékben, mint ami leírásaikból következik.

Az esettanulmány éppen ezért egyszerre reflektál a digitális média és az egyiptomi történekek bonyolult viszonyrendszerének igen eltérő kontextualizációs és interpretációs lehetőségeire, amennyiben egyfelől a digitális médiában rejlő, *elméleti* potenciál gyakorlati megvalósulásának empirikus példája.

Másfelől ugyanakkor a hipotetikus hatalmi erőviszonyok projekciói is visszatükröződnek rajta, ha feltételezzük, hogy a digitális média, mint kommunikációs tér, nyilvánosságot megtestesítő, egyenjogúsító, demokratizáló stb. tulajdonságairól alkotott nézetek politikai gazdaság(tan)i erők és érdekek mentén keletkeznek.

Módszertanában egy-egy fősodorbeli kulturális termék és interjú kritikai diskurzuselemzésére támaszkodik, a vélt vagy valós, közvetlen politikai gazdasági kötődések kimutatásával és elkülönítésével.

Szíria

E vizsgálódás azt kívánja körüljárni, hogy a digitális utópizmus azon premisszái és teleologikus feltételezései, amelyek értelmében a különben nyugati eredetű technológiai apparátus a valóságban óhatatlanul is olyan demokratikus mozgalommá nő, amely megdőnt egy diktatórikus vagy a társadalmi erőter hegemon diskurzusaiban diktatórikusként számon tartott rendszert, vajon érvényes vagy reduktív értelmezések-e.

A szíriai esettanulmány és e nemzetközi szinten is kevésbé kutatott kísérőjelenség egy újabb réteget kölcsönöz a digitális média funkcióinak a megértéséhez.

A módszertan ebben az esetben tartalomelemzés és bizonyos felhasználói „trendek” lekövetése.

Kétnyelvű Dél-Szlovákia (KDSz)

A Kétnyelvű Dél-Szlovákia online mozgalom, illetve Facebook-csoport konkrét esetének bemutatása azt a kérdést volt hivatott tisztázni a hipotézis harmadik részével összefüggésben, hogy lehet-e olyan tartománya a digitális média társadalmi erőterének, ami lehetővé teszi a szerveződés mozgalmak számára kedvező állampolgári részvételt és szabad véleménynyilvánítást, explicit politikai gazdasági és geopolitikai kötődések nélkül.

Módszertanát tekintve az esettanulmány egy általam 2017. szeptemberben döntő többségükben (90,6%) felvidéki KDSz-csoporttagok körében végzett online kérdőív tizenegy releváns kérdésére adott anonim válaszokat értékeli ki.

VII. Kutatási eredmények

Egyiptom: a vonatkozó diskurzus kritikai elemzése kimutatja az azonosítható összefüggéseket a digitális utópizmus és a korábbiakban bemutatott, politikai gazdaságtani struktúra között. Elemzésem során rámutatok a digitális média egyiptomi történelemben játszott szerepének eltúlzott reprezentációjára, ami egyszersmind a társadalmi erőter sajátos megnyilvánulásaként fogható fel.

Szíria: Az esettanulmány rámutat arra, hogy a tartalomelemzésbe bevont oldalakon és csoportokban a feltételezett „Facebook-generáció” jelentős része tulajdonképpen a vezetés mellett sorakozott fel. A szíriai „FB-nemzedék” számottevő hányadának távolságtartása az ellenzéki mozgalommal szemben jelzi, hogy akár még egy diktatórikusnak (vö. Negroponte et al. 2013) vélt szociológiai környezet esetében, illetve mellett is megjelenhetnek az ellentétes irányú, spontán szerveződések mintái.

Kétnyelvű Dél-Szlovákia: A KDSz-csoport tagjai körében végzett felmérés tanulságai jelzik, hogy közösségi relevanciájú ügyek, illetve akár a mindezzel összefonódó kollektív önazonosság-tudat reprezentációjához, valamint érvényre juttatásához a közösségi oldalak időnként aktív fórumot biztosíthatnak. Ebben a konkrét esetben a közösségi részvétellel zajló digitális aktivitás anélkül bizonyult eredményesnek az oldal céljának megfelelő ügy (a felvidéki magyar nyelvhasználat ügye) hosszú távú napirenden tartását illetően, hogy azt közvetlenül azonosítható politikai gazdaságtani és/vagy geopolitikai erő „kompromittálta” volna.

VIII. Főbb hivatkozások

- Althusser, Louis (1977): *Ideologie und ideologische Staatsapparate*. Berlin: VSA.
- Amin, Samir (2009): *Eurocentrism - Modernity, Religion and Democracy: A Critique of Eurocentrism and Culturalism*. Oxford: Pambazuka Press.
- Anderson, James A. (1996): *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York: Guilford Publications Inc.
- Angelusz Róbert (1996): *Optikai Csalódások*. Budapest: Pesti Szalon.
- Aouragh, Miriyam (2012): Social media, mediation and the Arab revolutions. *TripleC*, 2012. Elérhető: <http://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/viewFile/416/399>
- Arrighi, Giovanni (1982): A Crisis of Hegemony. In: *Dynamics of Global Crisis*. London: Monthly Review Press.
- Arrighi, Giovanni (1994): *The Long Twentieth Century*. Verso.
- Assange, Julian (2012): *Cypherpunks: Freedom and the Future of the Internet* [Az internet szabadsága és jövője], New York, O/R Books.
- Bagdikian, Ben H. (2012): *Új médiamonopólium*. Budapest, Complex.
- Belinszki, Eszter (2000): A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. In: *Médiakutató*. 2000/3.
- Benkler, Yochai (2006): *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Brzezinski, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.

Castells, Manuel (2007): Az új média és a tömegközönség diverzifikációja. In. *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Szöveggyűjtemény. szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Budapest: Gondolat. 950-956.

Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.

Fairclough, Norman (2006): *Language and Globalization*. London and New York: Routledge.

Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz, 135-139

Ghoneim, Váil (2013): *Forradalom 2.0*. Budapest: Gabo.

Gramsci, Antonio (1970): *Filozófiai írások*. Budapest: Kossuth.

Gramsci, Antonio (1971): *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers.

Gramsci, Antonio (1977): *Új fejedelem*. Magyar Helikon.

Hall, Stuart (1980): Encoding/Decoding. In: Hall, Stuart & Hobson, Dorothy & Lowe, Andrew & Willis, Paul (eds.): *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies 1972-79*. London: Routledge, 128-138.

Hall, Stuart (1981): Cultural Studies: Two Paradigms. In: Bennett, Tony & Martin, Graham & Mercer, Collin; Woollacott, Janet (eds.): *Culture, Ideology, and Social Process: A Reader*. London: Open University Press, 19-37. o.

Hall, Stuart (1989): Ideology and communication theory, in (eds.) Dervin, Brenda – Grossberg, Lawrence – O’Keefe, Barbara – Wartella, Ellen: *Rethinking communication Theory*, Vol. 1. Paradigm Issues. Newbury Park: Sage

Hall, Stuart (1997): *Representations: Cultural representations and signifying practices*. SAGE Publications.

Huntington, Samuel (2015): *Civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa.

Kagan, Robert (2015) *Made in America. Avagy kitart-e az amerikai világrend?* Budapest: Antall József Tudásközpont.

Lyotard, Jean-François (1993/1979): A posztmodern állapot. In: *A posztmodern állapot, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Budapest: Századvég-Gond.

Marcuse, Herbert (1976): Repressive Tolerance. In: (ed.) Paul Connerton: *Critical Sociology*, New York: Penguin, New York: Penguin.

Massad, Joseph (2015): *Islam in Liberalism.* University of Chicago Press.

McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete.* Budapest: Osiris.

Milton, Mueller (2010): *The Global Politics of Internet Governance.* MIT Press

Morozov, Evgeny (2011): *The Net Delusion: The dark side of Internet freedom.* PublicAffairs.

Negri, Antonio – Hardt, Michael (2009) *Commonwealth.* Harvard University Press.

Negroponte, John D. - Samuel J. Palmisano - Adam Segal (2013): *Defending an Open, Global, Secure, and Resilient Internet.* Council on Foreign relations Publications.

Overbeek, Henk (2004): Transnational class formation and concepts of control: towards a genealogy of the Amsterdam Project in international political economy. In: *Journal of International Relations and Development.* 7 (2) 113-141.

Robinson, William I. (2004): *A Theory of Global Capitalism: Transnational Production, Transnational Capitalists, and the Transnational State.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Schiller, Dan (2014): *Digital Depression.* University of Illinois Press.

Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe.* Budapest: L'Harmattan.

Webster, Frank (2007): Az információ és az információs társadalom fogalma. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. *Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény.* (ed.). Budapest: Gondolat, 2007. 956-986.

Webster, Frank (2014). *Theories of the Information Society*. Oxford: Routledge

Zizek, Slavoj (2016): *Zűr a Paradicsomban*. A történelem végétől a kapitalizmus végéig. Budapest: Európa Könyvkiadó.

IX. A kutatással kapcsolatos saját publikációk jegyzéke

Iványi, Márton (2014a): Világrendszer és világháló. Facebook-forradalom, mint orientalista belelátás? *Jel-Kép*, 2014/4. szám.

Iványi, Márton (2014b): Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy egy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira. *Médiakutató*. 2014 nyár.

Iványi, Márton (2014c) A közösségi média és a társadalmi mozgalmak. *Iskolakultúra*. 2014. február, 66–77.

http://www.iskolakultura.hu/ikulturafolyoirat/documents/2014/2014_2.pdf

Iványi, Márton (2014d): Széttöredezett nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. In: *Jel-Kép* 2014/1. szám.

http://communicatio.hu/jelkep/2014/1/ivanyi_marton.htm

Iványi Márton (2015a) Technológia és kiber-utópianizmus. *Információs Társadalom*. 2015/1.

Iványi Márton (2015b) Megtévesztés, színlelt attitűd és a közösségi média. *Médiakutató*. 2015/2.

Iványi, Márton (2015c) Az online közösségi hálózatok és a véleménynyilvánítás pozitív és negatív szabadsága. *Iskolakultúra*, 2015/3.

Iványi, Márton (2017) Deconstructing netizenry. The transnational mission civilisatrice conveyed by digital media. In: *Kommunikációsterek*. Ed. András, Hanga (2017). Budapest-Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe): Dosz-T3. 64-79.

Iványi, Márton (2017) Neoliberalism and Netizenry: The Transnational Mission Civilisatrice Conveyed by Digital Media. In: *International Journal of Humanities, Social Sciences and Education*. 2017 (4) 3: 42-58.

Iványi, Márton (2018) Digital Realism: A Dialectic Approach To Understanding Digital Media's Social Functions In View Of Ethnic-Identity Related Online Activism. In: *KOME* 5 (2): 1-18.